

Llibre de la Creació (2012)

Edició i traducció de Manuel FORCANO.

Barcelona: Fragmenta Editorial, 171 p.

ISBN 978-84-92416-59-2

El Llibre de la Creació (o de la Formació) és el tractat més antic que conservem de pensament sistemàtic especulatiu en hebreu. El seu estil misteriós a la vegada que lacònic en fan una obra única, una de les obres més enigmàtiques de la literatura jueva. Al llarg del temps ha estat interpretat de maneres molt diverses: com a tractat cosmològic o com a tractat místic i cabalístic (en el seu vessant més teòric o en el vessant d'ús taumatúrgic), i fins com a beceroles, o com a tractat d'ortografia i gramàtica. El fet que sigui d'autor desconegut, que la seva data de composició sigui molt incerta i discutida (els diferents estudis el situen principalment entre els segles II i IX dC) i el seu origen geogràfic, desconegut, contribueix encara més al caràcter misteriós i fins esotèric de l'obra. Ha tingut moltíssims comentaris, entre els quals els de jueus del nostre àmbit catalanollengüadocià. És un goig, doncs, si més no per la influència que aquest llibret ha tingut en la càbala de Catalunya i Povença, que Fragmenta Editorial hagi decidit publicar-ne la primera traducció al català.

Manuel Forcano ha escrit una bona i suficient introducció al text, de trenta-set pàgines (bibliografia inclosa), en què presenta el caràcter general d'aquest breu tractat (de només 1.300 i 2.500 paraules, aproximadament, en dues de les seves recensions més difoses, anomenades *curta* i *llarga*), insistint en les principals interpretacions que s'han fet del text: la dels rabins del Talmud com a formulari màgic, la dels racionalistes dels segles X-XII com tractat de filosofia, la dels místics i cabalistes a partir del segle XI com a manual de meditació sobre l'origen del cosmos, de l'home i del món (p. 9-13). Forcano presenta també cada una de les quatre parts en què s'acostuma a dividir el text (p. 13-20). La primera part, constituïda pel capítol primer, presenta les «trenta-dues vies misterioses de saviesa» amb què Déu ha creat el món, constituïdes per les deu *sefirot* o nombres primordials (que ja no tornen a aparèixer en la resta de l'obra) i les vint-i-dues lletres de l'alfabet hebreu. La segona part, constituïda pel capítol segon, presenta les vint-i-dues lletres de l'alefat i les seves 231 possibles combinacions preses de dos en dos (Forcano les anomena erròniament *permutacions*); es classifiquen les lletres en principals, dobles i simples, i també es divideixen en grups fonèticament. En la tercera part, constituïda pels capítols tercer, quart i cinquè, s'exposen en detall els tres grups en què l'autor ha dividit les vint-i-dues lletres: tres lletres principals, que representen els elements primordials: aire, aigua i foc, a partir dels quals apareix la creació; set lletres dobles, a partir de les quals es creen els set planetes, els set cels, els set dies de la setmana i els set orificis de la cara; i dotze lletres simples, amb les quals es creen les activitats principals de l'ésser humà, les dotze constel·lacions del zodíac, els dotze mesos de l'any i els dotze òrgans rectors del cos humà. La quarta part està constituïda pel capítol sisè i últim i constitueix, segons Forcano, una mena de sumari de tot el que s'ha dit anteriorment, la qual cosa és aplicable al capítol sisè de la recensió llarga, però no tant al de la recensió curta, que sembla que té poca relació amb el text precedent; tant en una recensió com en l'altra s'hi esmenta el patriarca Abraham, cosa que ha donat origen a la tradició d'atribuir-li l'autoria de l'obra i el fet d'haver dut a la pràctica amb èxit les instruccions descrites en els capítols anteriors.

A continuació, la introducció tracta de les diverses autories que s'han atribuït a aquesta obra anònima (p. 21-25) i de la data de composició (p. 25-33), que Forcano situa entre els segles II i IV dC, basant-se en l'estil i característiques de l'hebreu del text, la coincidència amb corrents neopitagòrics i doctrines gnòstiques quant a la mística de les lletres, la ignorància del nom i funció de les vocals hebrees i certes coincidències amb obres de l'època, com les *Homilies Pseudoclementines* i el Midraix *Tanhumà*. Forcano es refereix també als principals comentaris que ha tingut aquest text i a les diferents recensions (p. 33-

40). Entre altres, esmenta el comentari més antic, el de Seadyà Gaon (ca. 931), el del jueu català Jafudà (o Yehudà o Judà) ben Barzilay (segle XII), el del jueu occità Issac el Cec, el del seu deixeble català Azriel de Girona (segle XIII), difós sota l'autoria de Mossè ben Nahman o Nahmànides, i l'autèntic de Nahmànides, que és limita al primer capítol de l'obra. Presenta també les quatre recensions més difoses: la curta, la llarga, la d'Isaac de Llúria o Ari i la del Gaon de Vílnius o Gra.

En l'últim apartat de la introducció, anterior a la bibliografia (p. 40-43), Forcano explica alguns dels criteris adoptats en la traducció i es refereix breument i confusament al text hebreu pres com a base de la seva edició. Respecte a la transcripció adoptada, afirma, amb gran sorpresa nostra (p. 42, nota 59) que el sistema de transcripció simplificada de l'Institut d'Estudis Catalans «va ser configurat només a fi de fornir els acadèmics i els investigadors d'un sistema de transcripció per a obres de caràcter purament filològic i de crítica textual, i és poc apropiat per a obres que no s'adrecen únicament als entesos en hebraística, cosa que explica que, ara, ens n'allunyem». És evident que qui escriu això no ha llegit el text que comenta. Si Forcano hagués seguit el sistema de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), hauria fet servir la forma de tota la vida *Sem* com a nom d'un dels fills de Noè, i no pas l'exòtica forma *Shem* (p. 21, nota 7), hauria escrit *midraix* i *midraixos* i no pas les formes més estranyes per a la nostra llengua *midrash* i *midrashim* (p. 12; p. 23, nota 14; p. 33), o *Haguigà* i no *Khaguigà*, etc. Hauria evitat les incoherències d'escriure en un lloc *Aqiba* (p. 24) i a la pàgina següent *Aquiba*, tot referint-se al mateix personatge, o de transcriure la lletra het hebrea ara per *h* (*Nahman*, p. 23, nota 12; d'acord amb el sistema de l'IEC), ara per *kh* (*khaqaq*, p. 12; *Tankhumà*, p. 33, *Khaguigà*, p. 33, nota 41). Suposem que no hauria dubtat a accentuar *gólem* en lloc de *golem* (p. 22, 23). Però, a més, hauria calgut tenir en compte que molts dels termes més repetits en aquesta obra estan inclosos en el diccionari de l'IEC com a formes totalment adaptades al català, de manera que no té cap sentit escriure'ls de manera més complicada. Així, el diccionari de l'IEC inclou, amb les formes ben simples indicades a continuació (i que s'han fet servir en català almenys al llarg de diversos decennis, per exemple en les edicions bíbliques), tots els noms de les lletres hebrees, tan repetits en el *Llibre de la Creació* (escrivim en segon lloc les formes adoptades per Forcano; ometem les lletres en què hi ha coincidència entre el diccionari de l'IEC i Forcano): *vau/vav*, *zain/zayn* (p. 81, 83, 139, 141, 143) però també *zain* (p. 65) *het/khet*, *cafi/kaf*, *sàmec/samekh* (p. 65, 81, 83, 111, 141, 143, etc) però també *sàmekh* (p. 149, 155, 157, etc.), *ain/ayin* (p. 81, 83, 139) però també *ain* (p. 63, 111), *cofi/qof*, *reix/resh*, *xin/shin*, *tau/tav*. El diccionari normatiu català també inclou el mot *midraix* (plural *midraixos*; Forcano: *midrash*, pl. *midrashim*) i els noms dels mesos hebrees: *iar*, *tixrí*, *marheixvan*, *quisleu*, *xevat* (Forcano, de manera més complicada: *iyyar*, *tishrí*, *markheshvan*, *kislev*, *shbat*, p. 83 i 143). Notem que la pronunciació *Saadia* (p. 13, 21), amb *i* tònica, és impossible en hebreu, perquè es tracta d'una *i* consonàntica, i que no veiem la raó per a escriure *Gaó* en lloc de *Gaon* (el català no rebutja pas la *n* final en els cultismes: *saxofon*, *xilofon*, ni en els noms propis: *Ramon*, *Segimon*, ni tan sols en diversos mots patrimonials: *algun*, *bon*, *roman*). Finalment, a la pàgina 42 caldria dir que el dígraf català *ts* representa un so *africat* (no *fricatiu*).

En la portada del volum que comentem es llegeix que l'edició del text és de Manuel Forcano, i a la pàgina 43 l'editor escriu que «el text hebreu correspon al fixat a l'*editio princeps* de Màntua de 1562 [...] així com a la versió crítica establerta per Ithamar Gruenwald». Cal dir, que si el text hebreu del *Llibre de la Creació* ja és prou enigmàtic, aquestes afirmacions encara l'hi fan més. Per sort, Forcano no compleix el que promet i el text que edita no és el de Màntua, un text molt deficient segons els dos últims autors que coneixem que han intentat fer edicions crítiques de qualitat del text hebreu del *Llibre de la Creació*, A. Peter Hayman (2004, no citat per Forcano) i Ithamar Gruenwald (1971). Això és el que escriu Hayman sobre les versions curta i llarga de Màntua: «as Gruenwald remarks... are full of mistakes» (p. 12). De fet, l'altra edició que Forcano esmenta, la de

Gruenwald, està feta sobre els millors manuscrits i només esmenta de més a més en l'aparat crític les dues versions impreses de Màntua. En realitat, no sabem per quin motiu la portada del volum que comentem diu el que diu, perquè l'edició de Forcano, amb el text imprès en lletra clara, ben distribuït en línies curtes que en faciliten la lectura i la comparació amb la traducció, i ben puntuat, no és res més que una reproducció en general fidel (en tots aquests aspectes, i fins en la tria entre l'ús d'abreviatures o de paraules sense abreujar, i en el tipus d'abreviatures) de la de Paul B. Fenton (esmentada en la bibliografia). Exemple de coincidència curiosa: ni en la versió de Fenton ni en la de Forcano no hi ha signes d'abreviatures en les lletres de la recensió curta en III,8, lín. 7 i 8. Tan fidel és la reproducció, que en copia fins i tot els errors, com l'absència del mot פלאות (recensió curta, I,1, línia 1, p. 52; vegeu, en canvi, la traducció d'aquest mot en l'adjectiu *misterioses* en la pàgina encarada de la traducció) o el desplaçament del mot יסוד al final de I,2 en la recensió curta (p. 52), en lloc d'anar, com li correspon, al final de la segona línia del mateix paràgraf (vegeu en la traducció el lloc de l'adjectiu *fonamentals*, en el lloc paral·lel d'on hauria de trobar-se el mot hebreu que tradueix). O l'absència de cometes d'abreviatura en llocs on n'hi hauria d'haver (p. ex., recensió llarga, IV,14, lín. 1, i lín. última, dues últimes paraules; VI,12, penúltima paraula). La versió de Forcano afegeix els següents petits errors a la de Fenton: a) Recensió curta: IV,2, lín. 6: ושלוש en lloc de שלוש (sense la conjunció); VI,2, lín. 1: hi falta el numeral inicial (ג), traduït en català (*Tres*); b) Recensió llarga: I,2: hi sobra el mot inicial בן; I,2, lín. 2: ושרים en lloc de ועשרים; II,1, lín. 8: en el primer grup de lletres hi sobra la lletra ך (que, de fet, no apareix en la traducció); al final de la mateixa línia: וזצר"ס en lloc de וזצר"ס (la traducció segueix, en canvi, el text hebreu correcte: *samekh* [sic] [...] *shin*); II,5, lín. 1: מטהו en lloc de מטהו (error d'ortografia); IV,4, lín. 6: hi sobra el mot מאה en מאה שבע מאות; VI,10, lín. 11: בין en lloc de בתוך; VI,10, lín. 13: ווכרת en lloc de ווכרת. Hi ha alguns altres detalls que tenen menys importància, com algunes diferències entre formes gràfiques diferents d'un mateix mot, dues línies de l'edició de Fenton que han quedat unides en una en la de Forcano (recensió curta, V,3, lín. 4), agrupació de dos en dos de les consonants en les llistes de la pàgina 138 (compareu-ho amb les mateixes llistes en les pàgines 140, 142, 152, 154,156, 166), etc. Tipogràficament, l'edició de Forcano es fa agradable a la vista; llàstima que s'hagin escollit cometes de forma equivocada per a les abreviatures (‘ i “ en lloc de ’ i ”; a part que ja en l'edició de Fenton s'usa, potser per dificultats tipogràfiques, la cometa simple en lloc del punt superior en el cas de les sèries de lletres; s'hauria pogut prescindir de signe d'abreviatura). L'última línia hebrea de la pàgina 90 hauria d'anar a la pàgina 92 per mantenir el paral·lelisme amb la traducció catalana; semblantment passa en les pàgines 156/158, 160/162, 162/164 (aquí són quatre les línies que caldria moure de lloc) i 166/168.

S'ha de dir que el fet que Forcano reproduïx l'edició de Fenton no ens aclareix del tot els misteris de l'edició, perquè Fenton no explica en absolut els criteris de la seva edició, llevat de dir que es basa en l'edició crítica de Gruenwald. En realitat, no edita el mateix text de Gruenwald, i no sabem basant-se en quins criteris molt sovint se n'aparta; de fet, sovint ho fa certament per simple error, com passa en els llocs indicats més amunt i en diversos altres casos, com quan *en la recensió llarga*, V,28 (corresponent al § 50 de Gruenwald) reproduïx (amb alguna petita diferència) el text editat per Gruenwald *com a recensió curta*. Ni Fenton ni Forcano no ens expliquen coses tan elementals com l'ús que fan en el text editat dels claudàtors ([]) o dels angles (<>) (recensió curta, I,10; II,2,3; etc.), i hauria estat convenient explicar-ho tenint en compte que, mentre que hi ha editors que fan servir els claudàtors per a indicar el text afegit per l'editor i els angles per a indicar el text que l'editor considera que s'ha de suprimir, altres editors fan justament el contrari. Forcano corregeix almenys en un cas alguna de les errates de Fenton (recensió llarga, III,13, lín. 7 (של אדם > שלאדם)). Hauria estat molt útil per als hebraïstes que s'hagués afegit als paràgrafs (com fa Fenton en la recensió llarga) la numeració establerta per Gruenwald i que Hayman manté en la seva nova edició crítica.

La traducció de Forcano es llegeix bé, és elegant i fidel al text hebreu. Tenint en compte que en una obra d'aquest tipus els termes adoptats tenen força importància, ens hauria agradat que s'haguessin traduït de manera diferents tres termes hebreus que Forcano acostuma a traduir per *crear* (ברא *crear* —que apareix ja al principi de l'obra I,1, recensions curta [d'on l'ha eliminat per error Fenton] i llarga, malgrat l'afirmació poc fonamentada, doncs, de la p. 12—, צר *formar* i יסד *fundar, establir*). Potser també estaria bé més literalitat en la traducció dels verbs, molt repetits, חקק lit. 'gravar' i חצב lit. 'tallar, esculpir', que Forcano acostuma a traduir per *traçar* i *dissenyar* (veg. ja la p. 12). No sembla gaire adequat anomenat *bèsties* els éssers d'Ezequiel cap. 1 que l'exegesi actual acostuma a interpretar com a *éssers vivents* o simplement *vivents* (recensió curta, I,12; recensió llarga I,5.14). En la recensió llarga, II,1, lín. 17, hauria calgut traduir «i es pronuncien amb veu» en lloc de «quan la veu les pronuncia» (en aquest cas la traducció de Fenton és bona: «[en se prononçant] avec la voix». El traductor, forçant el català, fa servir com a substantius els mots *amunt, avall* i *damunt*; potser no calia i es podien haver fet servir substantius com *altura* i *pregonesa* (recensió curta I,13, lín. 1; recensió llarga I,7, lín. 5; I,11, lín. 6; etc.). En la recensió llarga, I,6, lín. 6, hi falta text: hauria de dir «imagina que el Senyor és únic i el Creador és un» en lloc de «imagina que el Creador és únic»; en VI,10, lín. 1, hi falta el verb: «I quan *va venir* Abraham, el nostre pare [...]», mentre que en la línia següent n'hi sobra un (potser el primer dels sinònims: *ho contemplà*). En la recensió curta III,4, lín. 3, i en la llarga III,6, lín. 3, hi falten els mots *al principi* o *en primer lloc*. En la recensió llarga, II,5, lín. 5, hi falta la traducció de l'abreviatura קקק, igual que en la versió francesa de Fenton.

Forcano té en compte la traducció al francès de Fenton i a vegades la millora. Lamentablement, altres vegades se'n fia excessivament, com quan tradueix «I així fins que totes elles fan un cicle» (recensió curta, II,5, lín. 4; vegeu també recensió llarga II,4, lín. 4) en lloc de «I així successivament», amb la qual cosa de passada s'hauria pogut estalviar la nota 8 de la pàgina 65 i la nota 4 de la p. 113. O bé quan tradueix amb una sola paraula, *creà*, els dos verbs חקק i ברא en la recensió llarga, I,1, lín. 2 i 6. Altres exemples: seria millor al nostre entendre traduir literalment אדון כל per *el Senyor de tot* en lloc de *el Totpoderós* (Fenton: *Omnipissant*) (recensió curta, VI,9, lín. 5). També ens semblaria millor fer servir l'expressió *donar vida* que el verb *ressuscitar* en recensió curta VI,7, lín. 3 i 6; recensió llarga V,6, lín. 7.

De vegades s'arriben fins i tot a traduir paraules que apareixen en la versió francesa però no en el text hebreu editat, suposadament perquè se li han esborrat per error a Fenton després d'haver traduït el text; o bé es tradueixen segons l'ordre correcte de la versió francesa, quan hi ha hagut canvis d'ordre, per error, en el text hebreu. Així en la recensió curta, I,1, l'adjectiu *misterioses* té correspondència en l'adjectiu *mystérieuses* de la versió francesa, però no en el text hebreu, del qual Fenton ha suprimit per error el corresponent mot. En el mateix paràgraf, els mots *el seu univers* corresponen a *son univers* (entre claudàtors) de la versió francesa, però no tenen correspondència en l'hebreu perquè Fenton, no sabem obeint a quins criteris d'edició, ha decidit suprimir els corresponents mots hebreus juntament amb el verb ברא (potser perquè aquests mots falten en dos dels manuscrits editats per Gruenwald). En I,2, l'adjectiu *fonamentals* apareix en el lloc que li correspon, com el mot *fondamentales* en la versió francesa, però el corresponent mot hebreu està desplaçat per error de Fenton al final del paràgraf. En II,3, lín. 9, els noms de les lletres «*zain, samekh, tsade, resh, shin*» segueixen l'ordre de la versió francesa i de l'edició crítica hebrea de Gruenwald, però en el text hebreu editat per Fenton i reproduït per Forcano les lletres sàmeç i xin apareixen intercanviades.

El català, en tot el text, no sols en la traducció, és de bona qualitat (úniques errates observades: p. 10, lín. 5: hi sobra el pronom *hi*; p. 25, lín. 8: *similituts*).

Les notes, al nostre entendre són útils i suficients. Observem només que no veiem que la traducció *invisibles* de la versió llarga, I,13, lín. 11, es pugui basar en el Talmud, tractat

Haguigà, 12a; creiem que aquí hi ha hagut una confusió. En la nota 1 de la p. 110 ens sembla que seria millor escriure *càrrega fonètica* en lloc de *càrrega fonològica*.

En resum, deixant a part les qüestions de transcripció i alguns pocs errors o qüestions discutibles de traducció, el volum que recensionem conté una molt bona introducció al *Llibre de la Creació*, la traducció és en general adequada i d'un estil excel·lent, i les notes suficients i útils. Llàstima que Forcano, que té la preparació suficient, no hagi escollit una millor edició del text hebreu o no s'hagi atrevit a confeccionar-la ell mateix a partir de les edicions crítiques de Gruenwald o de Hayman.

Pere Casanellas i Bassols
Societat Catalana d'Estudis Hebraics